

آرامگاه‌های گیلان

شهرام آقایی پور^۱

ماکسیم گورکی می‌گوید: «زیر هر سنگ قبر، یک تاریخ کامل نهفته است.» این سخن با وجود عیار سنجیده‌اش که هر شخص در گذشته را مجموعه‌ای از یادها و انبوهی از دانسته‌هایی می‌داند که با خود زیر خاک برده، توجه به معرفتی را که هر سنگ قبر به ما می‌دهد، را نادیده گرفته است. مشاهده سنگ قبر و قبرستان، احساس گذشته را در انسان برمی‌انگیزد و همین احساس گذشته است که انسان را به قلمرو تاریخ می‌کشاند. ژول میشله^۲ - مورخ فرانسوی - وقتی صحبت از خاطرات کودکی خویش می‌کرد، تأثیر اقامت در مجاورت گورستان پرلاشز را از دلایل توجه خود به تاریخ می‌دانست.^۳ نه تنها شهر، دیار و آثار تاریخی با مورخ سخن می‌گویند و او را در نشئه گذشته‌ها فرو می‌برند، حتی یک قبر هم با مورخ نجاها دارد و رازهای گذشته را با وی در میان می‌گذارد. محقق آرامگاه‌شناس، یک آرامگاه را بررسی کرده، هویت اصلی آن را در بسیاری جهات می‌کاود؛ مانند اطلاعات آماری در مورد سن و سال متوفیات، متوسط عمر آنان، تعداد زنان و مردان و کودکان، علل فوت، آمار مشاهیری چون هنرمندان، سیاستمداران، دانشمندان، ورزشکاران و...؛ همچنین توپوگرافی (نقشه‌برداری و مکان‌نگاری) و موقعیت آرامگاه، تعیین نوع و اشکال مختلف سنگ‌های قبور، تعیین پوشش گیاهی و نوع درختان منطقه، ترسیم نقشه و بخش‌های مختلف آرامگاه، ذکر تاریخ و اقوال مختلف و داستان‌های مربوط به آن آرامگاه و خلاصه هر اطلاعاتی که بتواند هویت واقعی یک آرامگاه را شناسایی نماید. به طور اختصار می‌توان گفت

۱- کارشناس ارشد سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.

2. J.michelet

۳. زرین کوب، عبدالحسین، تاریخ در ترازو، تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۰، ص ۲۲.

آرامگاه‌شناسان بعد از مرگ انسان، حق حیات را از او سلب نمی‌کنند و نام و نشان او را برای همیشه زنده نگه می‌دارند.^۱

افتخار به نیاکان و سعی در حفظ آنچه ما را به نوعی با گذشته مرتبط می‌دارد، حسی طبیعی و مؤثر در شناسایی و حفظ فرهنگ و هویت قومی است. در واقع هویت امروزی ما بر اساس کمک و معاونت اجدادمان و بر اساس داشته‌های به ارث رسیده از آنها، در قرون متمادی شکل گرفته است. الهییار صالح، زادگاه خود، آران را بیش از اندازه دوست داشت و هر زمان که از آنجا صحبت می‌شد، از گورستانش یاد می‌کرد و می‌گفت: «از سنگ قبرهای آنجا در می‌یابم که در گذشته چه قصبه معتبری بوده و چه بزرگانی داشته است».^۲

سنگ قبرها می‌توانند قدمت گورستان‌ها و دهکده‌های اطراف و ترکیب و تنوع مذهبی مناطق را بیان کرده، اطلاعات ارزشمندی در این رابطه به محققین ارائه نمایند. نازار گورگیاختس در کتاب *ارامنه ایران* با مشاهده سنگ قبرهای گورستان انزلی می‌نویسد: «یکی از سنگ قبرهای قابل توجه در این گورستان، کتیبه‌ای بدین مضمون دارد: "سنگ قبر مانوئل لاهیجانی، فرزند ماناسه، ۱۱۷ اکتبر ۱۸۴۹ م." این سنگ قبر نشان می‌دهد که در آن زمان، ارامنه در لاهیجان نیز سکونت داشته‌اند».^۳

مطالعه نوشته‌های سنگ قبرها، ما را با نوع اصطلاحات رایج زمانشان آشنا می‌کند: درباره آوردن ماه فارسی به جای شهر عربی، می‌گوید: «در گورستانی از آبادی‌های بویراحمد سفلی، گردش می‌کردیم؛ تاریخ سنگی را خواندم که "فی ماه رجب" در آن ذکر شده بود. دوستم، اسلام پناه، گفت که نباید درست باشد. گفتم در سنگ‌های قدیم مخصوصاً روستاهای دور از شهرها و حتی انجامه‌های نسخه‌های قدیم، دیده‌ام که حجاریها و کاتب‌ها به جای "شهر" عربی، "ماه" فارسی را در ترکیب نام ماه‌های قمری نوشته‌اند».

در کتابخانه مرعشی قم بودم. دانشمند گرامی، آقای دکتر محمود مرعشی، نسخه جدیدی را حاوی سه رساله پزشکی و نجومی که خریداری کرده بودند، آوردند و دیدم. این مجموعه به خط جلال ادیب بود و این تاریخ در آن نوشته شده بود: فی منتصف ماه محرم سنه خمس عشر سبعمائه.^۴

امروزه به دانش مزارشناسی توجه کمتری می‌شود، اما این رشته از پیشینه دیرینه‌ای برخوردار است. کتاب *سدالآزار* تألیف معین الدین جنید شیرازی، نگاشته به سال ۷۹۱ ه. ق. به عربی که توسط فرزند مؤلف - عیسی بن جنید شیرازی - با عنوان «تذکره هزارمزار» به فارسی ترجمه شده، درباره مزارات شیراز و کتاب *روضات الجنان و جنات الجنان* تألیف حسین کربلایی تبریزی، تحریر سال ۹۷۵ ه. ق که بیشتر مطالب آن شرح حال اکابر و عرفای تبریز بر اساس مرقد و مدفن آنهاست که با تصحیح و تحشیه عالمانه مرحوم جعفرسلطان القرایی به چاپ رسیده، دو نمونه از قدیمی‌ترین تلاش‌ها در مبحث مزارشناسی است.

1. www.zahirodowleh.com.

۲. افشار، ایرج، *نادره کاران*، به کوشش محمود نیکویه، تهران: قطره، ۱۳۸۳، ص ۴۷۳.

۳. فروغی، علی و فرامرزی طالی، *ارمنیان گیلان*، رشت: گیلکان، ۱۳۷۷، ص ۳۱۲.

۴. افشار، ایرج، «پاره‌های ایران‌شناسی»، *مجله بخارا*، ش ۷۱، خرداد و شهریور ۱۳۸۸، ص ۱۰۶.

دو کتاب معاصر در این زمینه هم *آرامگاه خارجیان اصفهان* و *آرامگاه آرامنه اصفهان*، به سعی هوشنگ مظاهری است. کوشش او ستودنی است. آرامگاه‌ها پس از مساجد، بیش از هر بنای دیگری مورد توجه عام بوده‌اند.^۱ مطالعات نشان می‌دهد که مردم، مزار امامزادگان و مفاخر فرهنگی را در طول تاریخ، بیش از مزار حکام و امرا پاس داشته‌اند. در این راستا، اگر روزی این بناها و آثار آرامگاهی مورد بررسی دقیقی صورت گیرند، نکات مهمی در ارتباط با تاریخ اجتماعی سرزمین ما به دست خواهند آمد. این مزارات، رابطی بین حال و گذشته‌اند و به تقویت اعتقادات دینی، غرور ملی و علائق وطنی کمک می‌کنند.

نکته‌هایی پیرامون این نوشتار

هدف از این نوشته، ارائه فهرستی از آرامگاه‌های موجود از عرفا و مفاخر ملی و فرهنگی گیلان است. فهرست برداری از امامزادگان و شهیدان، کاری است دامنه‌دار که خود مجالی دیگر می‌طلبد. از آنجا که این فهرست، تحقیقی کتابخانه‌ای است، نگارنده ادعایی برای کامل بودن آن ندارد. بر این اساس انتظار دارد تا علاقه‌مندان به این مبحث، با مشارکت خود، فهرست را تکمیل گردانند. اینک فهرست:

آپیر جنگلی: از مشایخ صوفیه بود. مقبره وی در بازکیاگوراب، میان آستانه اشرفیه و لاهیجان واقع شده و مسجد قدیمی آبادی، متصل به بقعه است.

آرسن خاچاطوریان میناسیان: پزشک داروساز، مؤسس اولین سرای سالمندان گیلان و صاحب داروخانه کارون رشت که مردم به وی لقب مسیح گیلان دادند. متوفی ۱۴ فروردین ۱۳۵۶ ش، مدفون در مدرسه آرامنه رشت، خیابان سعدی.

آقا دایی نمایشی: از پیشگامان تئاتر جدید در ایران، متوفی ۱۳۰۴ ش، مدفون در جوار آرامگاه میرزا کوچک خان.

آوادیس هورتانانیا: بانی اولین سالن نمایش عمومی در رشت، متوفی ۱۲۹۰ ش، مدفون در صحن مدرسه و تماشاخانه، بعدها این مدرسه "انوشیروان" نامیده شد، ولی نام تماشاخانه "سالن آوادیس" باقی ماند. **ابراهیم پورداوود:** محقق نامی، متوفی ۲۶ آبان ۱۳۴۷ ش، مدفون در مکتب خانه خانوادگی اش در رشت، کوی حاجی داوود.

ابراهیم فخرایی: روزنامه نگار، محقق و نویسنده معاصر و از یاران میرزا کوچک خان. ۱۶ بهمن ۱۳۶۶ ش. در تهران درگذشت، اما پیکرش را در ۱۳۷۰ ش. از بهشت زهرا به گیلان منتقل و در سلیمان داراب، کنار مزار میرزا کوچک خان به خاک سپردند.

ابراهیم گیلانی: پسر شیخ عبدالله زاهد گیلانی، دانشمند، شاعر و خوشنویس قرن ۱۲. متوفی ۱۱۱۹

۱. غروی، مهدی، آرامگاه در گستره فرهنگ ایرانی، تهران: انجمن آثار مفاخر فرهنگی، ۱۳۷۶، ص ۱۰.

ه ق، مدفون در لاهیجان.

احمد عاشورپور: متولد ۱۲۹۶ در بندر انزلی، مشهورترین خواننده ترانه‌های گیلکی، متوفی ۱۳۸۶/۱۰/۲۲ ش، مدفون در جوار آرامگاه بی بی حوریه انزلی.

اسماعیل جنگلی: خواهرزاده میرزا کوچک خان جنگلی، مؤلف کتاب *قیام جنگل*، متوفی فروردین ۱۳۲۷ ش مدفون در سلیمان داراب.

امیره تی تی: دختر سلطان محمدخان حاتمی بوده که در ۹۴۵ ه ق درنبرد با خان احمدخان، حکمران لاهیجان کشته شد. او در نواحی رودبار و منجیل مدفون شده که به این بنا در زبان محلی، سید پرنور گفته می‌شود.

امین الدوله، میرزا علی خان: متولد ۱۲۶۰ ش، پسر حاج میرزا محمدخان سینک، از مردم مازندران، ولی مقیم سینک لواسان بوده است. وی لقب‌های متعدد یافت: منشی حضور، امین الملک و امین الدوله. تا مقام صدارت بالا رفت. متوفی ۱۳۲۲ ش، در تکیه مجاور بقعه آقا سیدمحمدرضا در لشت نشا به خاک سپرده شد.

بابا حسن: از شاگردان شیخ زاهد گیلانی، بقعه بابا حسن در لوندویل آستارا قرار دارد. لازم به ذکر است کلمه بابا، مجازاً به معنی پیر و سالخورده است و عنوان احترامی برای صوفیان، عارفان و حکیمان در فارسی و ترکی بوده است.

بابا علی: از شاگردان شیخ زاهد گیلانی، بقعه بابا علی در دهکده بابا علی در آستارا.

باباولی: مدفن قادر پیغمبر، بقعه بابا ولی در دهکده بابا ولی در دیلمان، بنایی چهار گوش با دری است که در سال ۱۳۴۸ ش. دزدیده شد و نقاشی‌های آیینی روی دیوارهای اتاق، ایوان و سقف و یک صندوق با کتیبه فارسی و تاریخ ۹۹۹ ه. ق.

بی بی فاطمه: معروف به خیرالنساء، دختر شیخ عبدالله صومعی و مادر عبدالقادر گیلانی، رئیس فرقه قادریه - در صومعه سرا.

پیرجلودار: در فومن، بنایی ساده و جنگلی.

پیرزاهد: بقعه پیرزاهد در سیاه رود آلیان فومن، آرامگاه منسوب به شیخ زاهد گیلانی که می‌گویند هنگام رفتن به آذربایجان با شیخ صفی، در این آبادی فوت کرد و به خاک سپرده شد. آرامگاه واقعی، در شیخانور لاهیجان

پیر محمد: در رودسر، پیش از صفویه.

پیر موسی: مزار پیرموسی در دهکده‌ای به همین نام در شرق بازار کوچصفهان با چهارارسی قدیمی در ضلع شرقی.

پیرعلی: بقعه پیرعلی در محله پیرعلی لاهیجان با گنبدی که داخل آن ابیاتی از محتشم کاشانی به تاریخ ۱۲۳۵ ق. نوشته شده است.

پیرقطب‌الدین: در آستارا، دهکده باغچه سرا.

پیرولی خان (محمودخوارزمی): معروف به پوریای ولی، واقع در منطقه مناره بازار، صومعه سرا. **تی تی خانم:** عمه شاه عباس بزرگ، مدفون در دهکده شکاکم لاهیجان.

جهانگیر سرتیپ پور: محقق و شاعر، صاحب کتاب *نام‌ها و نامدارهای گیلان*، متوفی ۱۳۷۱ ش. مدفون در سلیمان داراب رشت.

چهار پادشاه: بقعه چهار پادشاه در لاهیجان. مرقد سید خرم کیا یا سید خور کیا، مقتول در ۶۴۷ ق. وی سید زیدی بود و از آنجا که چند شهید دیگر زیدی، از جمله سید رضی را هم در اینجا به خاک سپرده اند، این نام را داراست.

حسن بگ دشت: بقعه حسن بگ دشت، قبر مشتاق علی درویش لاهیجانی نیز در آن است و در ایوان آن نقش‌های مربوط به صحرای کربلاست.

حسین کسمایی: شاعر و روزنامه‌نگار مبارز، متوفی ۱۲۹۹ ش، مدفون در سلیمان داراب.

حیدر خان عمو اوغلی: اهل ارومیه بود. دوران قیام میرزا کوچک خان، حیدر خان با وی همکار و دوست بود، اما این اتحاد به سبب اختلاف سلیقه، به جدال انجامید. حیدر خان توسط طرفداران میرزا، در محله پسیخان رشت کشته شد و در قبرستان آن محله دفن گردید.

دکتر حشمت (ابراهیم حشمت): همسنگر و هم‌رزم میرزا کوچک خان، در یازدهم شعبان ۱۳۲۷ ق. در قرق کارگزاری (محل فعلی اداره ثبت و اسناد) به دار آویخته شد و در گورستان چله خانه رشت دفن گردید.

سلیمان دارابی: عارف، مدفن در فرارگاه خود، سلیمان داراب. تاریخ صندوق مزار وی ۹۵۳ ق. را نشان می‌دهد.

سلطان محمد کیا (سرتربت): در زمین‌های کشاچک واقع شده. در حیاط این بنا گورهای سلطان محمد کیا - فرمانروای لاهیجان - پسرش میرزا علی کیا و پری سلطان - دختر سلطان محمد - قرار دارند. آن‌ها بین سال‌های ۸۸۳ تا ۹۱۲ ه. ق فوت کرده‌اند. کتیبه‌ای بر مدار وی نصب شده که تاریخ احداث بنا را به دست میرزا علی در ۸۸۳ ه. ق نشان می‌دهد.

سید شرف‌شاه: آرامگاه پیر شرف‌شاه در روستای دارسرا در پنج کیلومتری شرق رضوان شهر، شاعر و عارف، متوفی قرن هشتم هجری. بر اساس شجره موجود در بقعه، نسب وی از ده پشت به امام موسی کاظم می‌رسد. اشعار وی در قالب دو بیتی و به صورت هجایی سروده شده که مردم گیلان هنوز آن‌ها را می‌خوانند.

سیده بانو: معروف به مزار مادر شرف‌شاه، در دارسرا.

شهید لنگرودی (محمد شهیدی نژاد): شاعر، متوفی دی ماه ۱۳۷۱ ش، مدفون در لنگرود.

شیخ ابراهیم: فرزند شیخ عبدالله زاهد گیلانی، عم شیخ محمد علی حزین گیلانی و شاگرد پدر خود در خوشنویسی و شاعری. وی حاشیه‌ای بر کتاب علامه حلی، *رافع الخلاف* و حاشیه‌ای بر *کشاف* نوشته و در شاعری نیز اشعاری در مدح و رثای امامان به یادگار گذاشته است. متوفی ۱۱۱۹ ه. ق مدفون در لاهیجان.

شیخ تاج الدین: بقعه شیخ تاج الدین محمود خیوی (منسوب به خیابو مشکین شهر کنونی در

آذربایجان)، با کتیبه‌ای مورخ ۷۳۲ ه. ق مدفون در لمبر محله آستارا، سه سنگ قبر داخل بقعه به شیخ و یارانش تعلق دارد.

شیخ زاهد گیلانی: تاج الدین ابراهیم (۶۱۵-۷۱۱ ق.) در دهکده شیخانور لاهیجان، کتیبه صندوق ۷۱۱ ه. ق، پدرزن و مرشد شیخ صفی‌الدین اردبیلی.

شهیدان: نام قطعه‌ای است از صحرای ناصریه، متعلق به تومانیانس، بانکدار ارمنی که امروزه جزء محوطه بیمارستان پورسینای رشت است. مدفن چهار تن از مدافعان رشت که توسط افراد روسیه تزاری دستگیر و به سبب رد پیشنهادهای آنان در سیزدهم صفر ۱۳۳۰ ق. به دار آویخته و همگی در یک گودال به خاک سپرده شدند. نام شهیدان: عبدالعزیز شریعتمدار طالشی، میرزا یوسف خان جوبنه ای -سرتیپ و معاون نظمیه گیلان- صالح خان مؤدهی -افسر سرباز- و کاظم خان علی اوستا - نایب کلانتری ناحیه سبز میدان کیاب.

شیون فومنی (میراحمد سید فخری نژاد): شاعر، متوفی ۱۳۷۷ ش، مدفون در سلیمان داراب رشت. **علی زیبا کناری:** متولد ۱۳۳۲ در بندرانزلی، خواننده و ترانه سرا، متوفی ۱۳۷۰ ش، مدفون در سلیمان داراب رشت.

کاشف السلطنه (آقا محمدخان قاجار قوانلو): وی برای و مشاهده کشت چای به چین رفت و با زحمت بسیار مقداری بذر چای به ایران آورده، در ۱۲۷۹ ق. اولین مزرعه چای را ایجاد کرد. (۱۳۰۸ ش). در راه بوشهر- شیراز در کتل کلو، اتومبیلش به درّه پرت شد (یا پرت کردند!). جنازه‌اش را به لاهیجان برده، و به خاک سپردند.

کیوان (حاج ملا عباس علی قزوینی): متولد ۱۲۷۷ ش فرزند اسماعیل از مُردان گنابادی، روحانی عارف که در اواخر عمر از فرقه مزبور اعراض کرد و سرانجام در ۱۳۵۷ ش، در حالی که هشت سال داشت، در بیمارستان آمریکایی رشت درگذشت و در سلیمان داراب مدفون گردید.

محمد مهدوی: از علمای پژوهشگر، صاحب تألیفات متعدد از جمله *جغرافیای گیلان*، متوفی دی ماه ۱۳۶۱ ش، مدفون در حسینیه مدرسه جامع لاهیجان

محمد معین: دانشمند و استاد دانشگاه، اولین صاحب مدرک دکترای ادبیات فارسی در ایران، مؤلف فرهنگ معین، متوفی ۱۳۵۰ ش، مدفون در آستانه اشرفیه.

محمود بهزاد: متولد ۱۲۹۲ ش، دکترای داروسازی، مؤلف، مترجم و مدرس دبیرستان البرز تهران. او به پدر زیست‌شناسی نوین ایران معروف است. مدفون در سلیمان داراب رشت.

میرزا کوچک خان: متولد ۱۲۵۷ ش، در محله استاد سرای رشت، متوفی شهریور ۱۳۸۶ ش، مبارز، بانی نهضت جنگل و جمهوری گیلان، متوفی یازدهم آذر ۱۳۰۰ ش، مدفون در سلیمان داراب.

میرشمس‌الدین لاهیجی: از معارف زمان شاه اسماعیل اول صفوی. این بنا داخل شهر لاهیجان واقع شده، سنگ قبر آرامگاه، تاریخ ۱۰۱۷ ه. ق دارد.

ولی الله اردشیری: متولد ۱۳۲۴ لنگرود، دبیر نمونه فیزیک دبیرستان‌های گیلان، شاگرد پروفیسور حسابی،

آرامگاه‌های گیلان / شهرام آقایی‌پور

متوفی ۱۳۸۱ش، مدفون در سلیمان داراب رشت.

هدایت‌الله خان: پسر حاج جمال فومنی، پسر امیردباج، معروف به اتل خان رشتی، پس از قتلِ نادر در گیلان ادعای استقلال کرد و در عصر کریم خان قدرتش افزون شد. در ۱۲۰۱ ه. ق جنگی میان وی و مصطفی خان دولو - سردار آغا محمد خان - در گرفت. وی هنگامی که با کشتی عازم باکو بود، به دریا افتاد. بدنش را در بندر انزلی دفن کرده، سرش را برای آغا محمد خان فرستادند.
** سپاس فراوان از محققان و گیلان‌پژوهان ارجمند، آقای افشین پرتو و خانم مرجان هروی که با یاری آنان این نوشتار به انجام رسید.

آرامگاه‌های گیلان / شهرام آقایی پور

آرامگاه تاج‌الدین محمود

آرامگاه دکتر معین

پیام بهارستان / ۳۰، ۳۱، ۳۲ ش / بهار ۱۳۹۰

آرامگاه کاشف‌السلطنه

مزار شهیدان

آرامگاه‌های گیلان / شهرام آقایی پور

پروژه نگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مزار میرزا
پرتال جامع علوم انسانی

پیام بهارستان / ۲۰، ۳، ش، ۱۱ / بهار ۱۳۹۰